

ETNIČNO-JEZIKOVNA PODSTAT REVŠČINE

ALBINA NEČAK LÜK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje, Ljubljana, Slovenija
albina.necak@guest.arnes.si

Sinopsis Izsledki mnogih raziskav so pokazali, da jezik in etnična pripadnost igrata pomembno vlogo v procesih socialnega razslojevanja in potencialne izpostavljenosti revščini. Pripadniki manjšin so à priori v kočljivem položaju, saj morajo za uspešno tekmovanje na trgu dela poleg prvega, maternega jezika obvladati še drugi jezik, jezik tržišča. Socialnemu izključevanju so posebej izpostavljene migrantske skupnosti in Romi. Da se stanje ne izboljšuje, je mogoče zaznati tudi skozi govornico in poudarke nacionalnih in mednarodnih (OZN in EU) programskih dokumentov. Do nedavnega so namreč pozivali predvsem k preprečevanju socialnega izključevanja, danes pa se v ospredju pojavlja klic po odpravljanju revščine. Prispevek želi osvetlitvi večslojni učinek jezikovnega primanjkljaja in kulturne prikrajšanosti kot dejavnikov, ki pospešujeta socialno izključenost in s tem tudi revščino na etnični osnovi in opozoriti na prepleteno shemo dejavnikov, ki ovirajo izhod iz izključevalne situacije. Oriše nevralgicne točke položaja Romov v Sloveniji in izpostavi etnično-jezikovne razloge, ki zavirajo proces socialnega vključevanja Romov v ožje in širše okolje in povzročajo tudi njihovo vztrajanje v revščini.

Ključne besede:

sociolingvistika,
jezik,
identiteta,
Romi,
socialno
iz/vključevanje,
revščina

THE ETHNOLINGUISTIC RUDIMENTS OF POVERTY

ALBINA NEČAK LÜK

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Comparative and General
Linguistics, Ljubljana, Slovenia
albina.necak@guest.arnes.si

Abstract Many studies have shown that language and ethnicity play an important role in processes of social stratification and potential exposure to poverty. Minorities are à priori at disadvantage because to compete successfully in the labour market they need to know a second language in addition to their mother tongue. Migrant communities and Roma are particularly vulnerable to social exclusion. National and international (UNO and EU) programme documents testify to the deteriorating situation. While recently the call was primarily on prevention of social exclusion, today the need to eradicate poverty is underlined. The paper aims to shed some light on the multi-layered effect of language deficit and cultural deprivation as factors that foster social exclusion and poverty, and to draw attention to the inter-wined pattern of factors that impede the inclusion efforts. It outlines the neuralgic points of the situation of the Roma population in Slovenia together with reasons that cause their persistence in poverty.

Keywords:
sociolinguistics,
language,
identity,
Roma social
ex/inclusion,
poverty

1 Uvod

»Jezik je pomemben v vsaki razpravi o odpravljanju revščine, ker določa, kdo ima dostop do izobraževalnih, političnih in ekonomskih virov.« (Sabiri 2010, 1). Isti avtor hkrati opozarja na nevarnost na videz najbolj enostavne razrešitve dileme o jezikovni izbiri, ki naj bi pripomogla tudi k zmanjševanju z jezikom povezane revščine. Kot praktično, pragmatično in finančno manj obremenjujoče se namreč marsikomu zdi sprejeti jezik širšega komunikacijskega dometa – na globalni ravni je to angleščina – tudi za sporazumevanje na nacionalni in lokalni ravni. Vendar bi takšna rešitev ogrožala »prihodnost naših kultur, ki bi s sprejetjem angleščine kot prevladujočega mednarodnega jezika podlegle merilom bogatih, prevladujočih kultur« (Sabiri 2010, 1).

Jezik in kultura namreč nista stvar proste izbire, temveč sta sestavni del okoliščin, v katere se človek rodi in v katerih raste, ustvarja svoj miselni in čustveni svet, oblikuje svojo identiteto.

Trditev, da je jezik eden od dejavnikov, ki odražajo in označujejo moč in prestiž narodov in držav na statusni lestvici, ne vzbuja nobenega dvoma. Iz ekonomskega potenciala in moči izvira moč naroda oz. države, ki se prenaša v jezik, mu daje moč in dviga njegov prestiž. Že kratek pogled na jezikovno sliko sveta to podmeno potrjuje. Npr. angleščina, francoščina, nemščina in jeziki drugih nekdanjih kolonialnih sil so se širili s pridobivanjem novih ozemelj in tamkajšnjih dobrin. Z gospodarskim napredkom domačih držav so ti jeziki pridobivali moč in prestiž ter ob robu razvoja, v socialni izključenosti puščali tiste, ki se jih niso naučili v zadostni meri. Tudi danes določeni jeziki uživajo nadrejen status bodisi na državni bodisi na širši regionalni, pa tudi svetovni sceni. Govorci teh jezikov imajo prednost in privilegij, da lahko vsa zasebna in javna opravila izvajajo v svojem prvem, maternem jeziku, znanja kakšnega drugega, tujega jezika/ov pa v bistvu ne potrebujejo, (seveda pa ima to znanje dodano vrednost). Že bežen pogled na distribucijo znanja tujih jezikov med pripadniki različnih narodov, najbolj očitno se to kaže pri angleški materinščini, to dejstvo potrjuje (European Day of Languages, 2013).

Za pripadnike drugojezičnih skupnosti takšna, vseobsegajoča raba lastnega, prvega jezika ni samoumevna. Obkroženi z drugim, večinskim jezikom, so se, ob prizadevanju za socialno vključenost, prisiljeni boriti tudi za ustrezno jezikovno opremljenost in se prilagajati potrebam jezikovnega tržišča. V tem boju je zmaga

mnogokrat dosežena na račun opuščanja njihove materinščine in s tem jezikovne, z etnično tesno povezane, identitete.

Socialno izključevanje skupaj z revščino zadeva položaj različnih družbenih skupin. Na časovni in prostorski premici so med razlogi za socialno izključevanje najpogosteje v ospredju starost, spol, fizična ali mentalna nezmožnost, rasa, vera in etnična pripadnost. Čeprav je marsikdo lahko potencialno ogrožen kot posameznik, določene skupinske značilnosti povečujejo izpostavljenost socialnemu izključevanju in s tem tudi potencialni revščini. Med njimi so v ospredju prav pripadnostne/identitetne značilnosti, bodisi dejanske ali pripisane. Iz identitetnih in identifikacijskih razlogov so namreč socialnemu izključevanju bolj izpostavljene skupine ljudi, ki vztrajajo pri svojem skupinskem poreklu ter pripadnosti in si kot skupnost delijo prepričanja in vrednote bodisi na osnovi skupnega etničnega porekla ali verske pripadnosti.

V slovenskem prostoru je na to očitno, tesno vez med gospodarstvom, etnično pripadnostjo in jezikom že v prvih desetletjih 20. Stol. opozoril politik in gospodarstvenik Gosar: »Ogromen del naroda, čigar jezik se zapostavlja in v javnosti ne priznava, je tako priklenjen na najnižjo stopnjo socialnega življenja, na drugi strani pa se odpira članom vladajočega naroda prosta pot do vseh boljših mest v zasebnem in javnem življenju. Od najvišjega mesta v javni službi pa do najnavadnejšega predelavca v zasebnem podjetju, vse jim je na razpolago, treba jim je za to le potrebnega strokovnega znanja, dočim je članu neenakopravnega naroda pri najboljši strokovni usposobljenosti, brez znanja tujega (večinskega, op. ANL) jezika, nemogoče doseči tudi le najnižje izmed boljših mest.« (Gosar, 1985, str.116). Od njegovih časov so se študije in raziskave različnih vidikov povezanosti in sovisnosti med gospodarskimi in etnično-jezikovnimi kategorijami zgostile tako na svetovni (Erreygers in Jacobs 2005; Grin, 1996 in 2012; Agirdag, 2014; Nelde 1999) kot na slovenski raziskovalni sceni (Nečak Lük, 1993; Novak Lukanovič, 2011).

2 Socialno izključevanje

Za pripravo strategij socialnega vključevanja (social inclusion) manjšinskih skupnosti različne provenience (ponekod se še vedno uporablja izraz integracija), ki naj bi jim omogočile enakovredno družbeno participacijo, je nujno celovito razumevanje procesov socialnega izključevanja in oblik revščine. Za potrebe tega prispevka navajam nekaj klasičnih definicij konceptov oz. pojmov, ki opredeljujejo socialno

izključevanje. Ob tem velja poudariti, da je segmentiranje prebivalstva glede na različne življenjske stadije povsem operacionalnega/raziskovalnega značaja. Kakor v večinski populaciji, namreč tudi pri manjšinah, socialno izključevanje in revščina lahko prizadeneta vse segmente prebivalstva, otroke, delovne odrasle in starejše ljudi, hkrati pa tako kot pri večinski etniji tudi pri manjšinskem prebivalstvu revščina ni obči pojav, temveč so določeni sloji prizadeti bolj, drugi pa manj ali sploh ne. Razlike se pojavljajo tudi med samimi manjšinami; med najbolj ogroženimi so tako imenovane nove manjšine, predvsem različne priseljske skupnosti ter skupnosti brez stalne naselitve, medtem ko t.i. klasične ali tradicionalne manjšine, predvsem glede revščine, v večji meri sledijo razporeditvi pojava v okviru večinske skupnosti (glede slednjih bi morda veljalo preveriti hipotezo, da so njihovi pripadniki, vsaj v Sloveniji, kjer jim je z dvostranskimi sporazumi z državo matičnega naroda med drugim zagotovljena tudi materialna podpora¹ z obeh strani, morebiti celo manj izpostavljeni revščini kot pripadniki večinske skupnosti v določeni regiji).

Čprav je v ospredju razmišljanja o socialnem izključevanju premislek o revščini, obeh pojavov ni mogoče enačiti. Socialno izključevanje je nadpomenka, je večrazsežnostni pojav, ki ni omejen samo na materialno prikrajšanost. Revščina je pomemben sestavni del izključevanja, vendar jo večina avtorjev dojema kot eno od sestavin v kompleksnem pojavu in procesu socialnega izključevanja. Poleg pomanjkanja ali onemogočenega pristopa do materialnih sredstev, socialno izključevanje zajema tudi »odsotnost pravic, onemogočen dostop do služb in dobrin, pa tudi nezmožnost sodelovanja (participacije) v običajnih razmerjih in dejavnostih, ki so dostopne večini ljudi v družbi, bodisi na ekonomskem, družbenem, kulturnem ali političnem področju. Socialno izključevanje prizadene oboje, kvaliteto življenje posameznikov kakor tudi pravičnost in povezanost družbe kot celote«. (Levitas et al., 2007, str. 9)

Socialno izključevanje, kot ga običajno razumejo strokovnjaki, torej obsega mnogostransko zapostavljanje prikrajšanih skupin. Merimo ga lahko glede na težo posledic za posameznika in skupino. Na tej podlagi strokovnjaki govorijo tudi o *globinskem izključevanju* (*severe or deep exclusion*). Izraz je kot raziskovalni koncept postavil David Miliband, (2006, str. 3), ki je ob večdimenzionalni naravi socialnega izključevanja opozoril na različne oblike njegovega pojavljanja. Po njegovem se

¹ Pomurske novice so npr. objavile zapis: Finančno pomoč iz Madžarske bodo nekateri kmetje in podjetniki prejeli že letos. Zavod za regionalni razvoj madžarske narodnosti bo tokrat drugič razdelil finančno pomoč madžarske države in to na območju, kjer živi manjšina (Pomurske novice, 14.12.2017)

socialno izključevanje pojavlja v *široki, globinski in koncentrirani* obliki (wide, deep, concentrated form), ki jih ne smemo zamenjevati. *Široko izključevanje* se nanaša na tiste, ki so izključeni glede na en sam kazalec, *globinsko izključevanje* doživljajo oni, ki so izključeni glede na več kazalcev, *koncentrirano izključevanje* pa se nanaša na nakopičene probleme v posameznih geografskih področjih.

2.1 Dve vrsti revščine.

Tudi revščino je mogoče opazovati glede na več razsežnosti: *ekonomska revščina* obsega odsotnost prihodka, odsotnost možnosti dostopa do dobrega zdravstva, do izobraževanja, do nastanitve in do kvalitetnega lokalnega okolja. Stroka je razvila več teorij revščine, ki na podlagi različnih ideologij identificirajo vzroke za njen razvoj (npr. Dragoš, 2013). Podrobnejša analiza pojava presega okvirje tega prispevka, ki želi v prvi vrsti opozoriti na jezikovno in etnično razsežnost revščine.

Poleg materialnih vidikov revščine, kakor je definirana zgoraj, pa je treba opozoriti tudi na *neekonomsko revščino*. Koncept *neekonomska revščina* se nanaša na prikrašanost v nematerialnih dobrinah, kar vodi do nizke stopnje samozavesti, izgube identitete, omejenih možnosti udeležbe v javnem življenju, oviranega dostop do informacij in izobraževanja. V določeni družbi v večji meri prizadene predvsem pripadnike drugorodnih skupin, ki se kulturno in jezikovno razlikujejo od večinskega prebivalstva. Ekonomska in neekonomska revščina sta običajno tesno povezani in medsebojno prepleteni, tako da tvorita začaran krog, in prehajata iz generacije v generacijo.

Neekonomska revščina in posledična socialna iz/vključenost sta tesno povezani z jezikovnim in kulturnim kapitalom. Med pogoji in okoliščinami, ki določajo uspešnost socialnega vključevanja, igrajo jezikovni in kulturni dejavniki pomembno vlogo. S simbolno vlogo in močjo jezika je tesno povezan jezikovni kapital. Posameznik namreč v procesu primarne socializacije pridobi različne kapitale, vključujoč tudi določen kulturni in jezikovni kapital; to so različne ravni znanja različnih jezikov (vključno s pismenostjo) in zvrsti, ki jih premore domače in širše okolje, pa tudi vse imetje oz. potencial, ki presega potrebe za golo preživetje in človeku nudi duhovno izpolnitev, različni umetniški predmeti, knjige, gojenje različnih kulturnih navad, npr. obiski gledališč, koncertov, branje, izobraževanje itd. Že v zgodnjem otroštvu se namreč razvije tudi sistem navad, spretnosti in dispozicij, t.i. *habitus* (Bourdieu, 2016), ki posameznika usmerja k določenemu ravnanju in

izbiram v družbenem prostoru in družbenih okoliščinah. Ta notranja naravnost odločujoče vpliva na odločitve človeka glede pripadnosti in umeščanja v določeno okolje oz. določeno skupnost, med drugim pa govorca tudi vodi k odločitvam glede izbire jezikov in/oz. zvrsti v javnem in zasebnem sporazumevanju z različnimi sogovorniki. »Značilnost neekonomskega kapitala (torej kapitala brez nominalne vrednosti) je, da ga morajo uporabniki prepoznati kot kapital, torej entiteto, ki jo lahko vnovčimo ali oplemenitimo. Na tak način mu priznajo vrednost, kulturno, družbeno ali samo simbolno.« (Zorčič 2020, str. 25-26)

Med romskim prebivalstvom prepoznavanje prednosti neekonomskega kapitala, predvsem pa možnost vnovčenja tega kapitala (Nastran Ule, 2000) in s tem postopnega izhoda iz revščine, ni optimalno razvito. Še več, takšna naravnost oz. neozaveščenost glede vloge in pomena nematerialnih dobrin se prenaša iz roda v rod. Prav čezgeneracijski prenos povezav med ekonomsko prikrajšanostjo in pomanjkanjem percepcije vrednosti simbolnega, tj. kulturnega in jezikovnega kapitala je med ključnimi zavorami pri socialnem vključevanju in odpravljanju revščine Romov. Ob tem je treba posebej izpostaviti nezainteresiran odnos do izobraževanja, v mnogih primerih celo zavračanje socializacije in izobraževanja otrok v šolskem okolju zaradi diskriminatornih praks, ki so jih bili v preteklosti deležni sami starši, pa tudi zaradi odklanjanja kulturnih vzorcev večinskega prebivalstva.

3 Jezik kot generator socialnega iz/vključevanja

Manjšine so glede jezikovnega in kulturnega kapitala v posebnem položaju. Medtem ko je za pripadnika večine samoumevno, da v vseh govornih položajih, javnih in zasebnih, deluje v svojem prvem jeziku, jeziku, ki ga je usvojil v domačem okolju, to za pripadnika manjšine nikakor ni samoumevno. Za učinkovito vključevanje v širši družbeni prostor mora pripadnik manjšine poleg znanja maternega jezika doseči še ustrezno znanje drugega jezika, uradnega jezika države, v kateri živi. Šele s pomočjo tega jezika lahko pridobi izobrazbo in potrebne kvalifikacije za sodelovanje v zadevah večinskega jezika, ki mu omogoča izmenjavo argumentov, opredeljevanje želja in zahtev ter uveljavljanje lastnega vpliva. Poleg obvladanja zahtevanih kvalifikacij je tudi od znanja lastnega in večinskega jezika odvisna njegova konkurenčnost na delovnem tržišču. Kakor kažejo raziskave, (Budria in Martínez-de-Ibarreta, 2021; Agirdag, 2014; Limon in Novak-Lukanovič, 2017; Novak Lukanovič, 2017) je dostop do delovnega tržišča odvisen od znanja večinskega

jezika, medtem, ko je znanje še kakšnega drugega jezika lahko dodana vrednost v konkurenci za zahtevnejša delovna mesta.²

Ta ekonomska nuja po znanju večinskega jezika lahko pomeni dvorezni meč za manjšinsko skupnost. Po eni strani brez dobrega znanja večinskega jezika ni mogoče napredovati na družbeni lestevici, po drugi strani pa človek potrebuje znanje svojega prvega jezika za sodelovanje in komunikacijo v lastni etnični skupnosti. Z opuščanjem prvega jezika namreč ni ogrožena smo njegova lastna pripadnost, temveč sta z opuščanjem prvega jezika na širši ravni, torej pri večjem številu pripadnikov manjšine, ogrožena kohezija in identiteta manjšinske skupnosti. Ob velikem pomenu, ki ga pripisujejo znanju večinskega jezika, namreč mnogi starši zaradi lastne negativne jezikovne izkušnje, opustijo domači jezik in se z otrokom sporazumevajo v večinskem jeziku, da bi mu olajšali delo v šoli in pot do zaposlitve. Ob tem se pripadnik manjšine znajde v dvojnem precepu: šibko obvladovanje večinskega jezika ogroža njegovo socialno mobilnost, opuščanje manjšinskega jezika pa njegovo povezanost z drugimi družinskimi člani (starimi starši, širšo družino) in z izvorno, manjšinsko skupnostjo. Skupnost, ki izgublja svoje govorce, pa je na poti opuščanja tudi drugih pripadnostnih značilnosti in identifikacijskih znamenj, ne le jezikovnih, temveč tudi kulturnih in etničnih.

Jezikovna zmožnost torej igra večplastno vlogo pri socialnem vključevanju. Na eni strani je materni jezik bistven, sestavni del etnične identifikacije in identitete človeka ter pomembno sredstvo medgeneracijske etnične kontinuitete. Po drugi strani pa je znanje večinskega jezika ki je bistvenega pomena za učinkovito vključevanje v širšo

² Uradni status in zahteve po znanju jezikov v Sloveniji predpisuje več pravnih aktov, med njimi:

- Ustava Republike Slovenije, v členu 11: "*Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na območjih občin, v katerih živi italijanska ali madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina.*"
- Zakon o javni rabi slovenščine v 1.členu opredeljuje slovenščino kot uradni jezik, v katerem poteka govorno in pisno sporazumevanje na vseh področjih javnega življenja v Republiki Sloveniji, (razen kadar Ustava Republike Slovenije določa drugače). Člen 14, ki ureja poslovanje s strankami, pa od zasebnega delodajalca zahteva, »da glede na predvidljivo pogostnost in zahtevnost jezikovnih stikov s strankami:

 - določi za posamezno delovno mesto potrebno zahtevnostno stopnjo znanja slovenščine;
 - pri objavi prostih delovnih mest, na katerih se predvidevajo jezikovni stiki s strankami, kot pogoji izrecno navede zahtevnostno stopnjo znanja slovenščine.«.
 - vrsta področnih zakonov, ki podrobneje določajo javno rabo slovenščine na posameznih področjih javnega sporazumevanja. Tako, npr. Zakon o državljanstvu Republike Slovenije v 10. členu za pridobitev državljanstva z naturalizacijo od prosilca zahteva: »da obvlada slovenski jezik za potrebe vsakdanjega sporazumevanja, kar dokaže s spričevalom o uspešno opravljenem izpitu iz znanja slovenščine na osnovni ravni; Zakon o urejanju trga dela, npr., v 8.a členu določa da morajo državljani tretjih dežel, ki se želijo zaposliti v Sloveniji, z javno veljavnim spričevalom dokazati znanje slovenskega jezika na vstopni ravni, (tj. na ravni zahtevnosti A1).

družbo, nujno za uspeh posameznika na delovnem tržišču in njegovo družbeno mobilnost.

4 Romi

Romi, skupnost, ki nas v tem prispevku v prvi vrsti zanima, že stoletja širom sveta, ne glede na državne zamejitve, doživljajo *globinsko izključevanje*, hkrati pa lahko glede na nakopičene probleme na področju, kjer živijo, govorimo tudi o *koncentriranem izključevanju*. Prav tako so kot skupnost izpostavljeni več različnim oblikam revščine. In to kljub temu, da je v mnogih državah, med njimi tudi v Sloveniji, na sistemski ravni izboljšanje položaja Romov na vrhu seznama nalog na področju zaščite manjšin in da se v ta namen vlagajo kar zajetna finančna sredstva³. Prav to vztrajno neugodno stanje terja znanstveno zasnovano prepoznavanje vzrokov, ki vodijo v fiksiranje neugodnega položaja tako na črti socialnega vključevanja kot revščine. To nas pripelje do sklopa identitetnih in identifikacijskih značilnosti, ki so tesno povezane z vrednotami romske skupnosti, na katerih je zasidran način življenja njenih pripadnikov in s percepcijami, ki jih Romi gojijo do večinskega prebivalstva in okoliško prebivalstvo do njih.

Če se omejimo na čas po prihodu Romov v Evropo, ugotovimo, da jih v stiku z državljani vseh držav, v katere pripotujejo ali se v njih priseljujejo, spremljajo skrajno odklonilen odnos, predsodki in stereotipi. »Usoda Romov v Sloveniji je bila v preteklosti podobna usodi Romov v drugih državah – odklanjanje, prisilno naseljevanje in preseljevanje, popisovanje, preštevanje in priprava posebnih seznamov. Rome so preseljevali na določene izbrane lokacije ali pa so jim prepovedovali naselitev. Prisiljeni so bili postopoma opustiti svoje tradicionalne dejavnosti, obrti, ki so bile navezane na njihov nomadski način življenja, brusarji, kovači, zabavljači, prekupčevalci konj, itd. V začetku dvajsetega stoletja so se prebivalci po nalogu višjih oblasti organizirali v posebne vaške straže, pripravljene za obrambo pred »trumami ciganov«. Oblasti so kmete spodbujale, da prihod Romov takoj naznanijo. Številni avtorji, npr. Heimo Halbreiner menijo, da skorajda ni mogoče najti druge etnične manjšine, ki bi se morala tako močno soočati s predsodki in z zavračanjem, kot je »ciganska«, romska. Do danes se je med prebivalstvom ohranila bojazen, da utegne njihov način življenja sam po sebi ogroziti

³ Podrobnosti o načrtovanih in izkoriščenih sredstvih za romsko prebivalstvo po posameznih področjih (izobraževanje, zaposlovanje, social, zdravstvo, itd.) so navedene v poročilih Vlade RS o položaju romske skupnosti v Sloveniji. (Glej npr. zadnje, osmo poročilo z dne 30.6.2021). <https://www.gov.si/teme/romska-skupnost/>

javni red in mir ter podtalno načeti utečeni vrednostni sistem večine.« (Klopčič, 2006, str. 4)

Tako kot jim je bilo zaradi ambivalentnega ukrepanja – po eni strani so jih odganjali, po drugi pa zapirali v getoizirana območja - marsikje onemogočeno bivanje, je bilo dolgo časa sporno, ali sploh imajo določene skupne etnične značilnosti, med njimi svoj jezik. »Oblasti v nekaterih državah npr. še danes med »cigane« uvrščajo ljudi, ki jih v prvi vrsti označuje nomadsko (klateško) življenje in ne kakšne skupne jezikovne in kulturne značilnosti⁴. Na to kaže tudi dejstvo, da se v uradnih dokumentih izraz *cigan* uporablja kot zadostna oznaka za poklic, npr. »način preživljanja: *cigan*« (Klopčič, 2006, str. 41)

Na njihovo skupno etnično poreklo, skupno kulturno dediščino in skupni jezik je sredi 19. stoletja opozoril primerjalni jezikoslovec Fran Miklošič, profesor na Dunajski univerzi. Njegova raziskava o narečjih in selitvah evropskih Romov, ki je izšla v 12. zvezkih, v obdobju od 1872 do 1880, je še danes osnovni vir za etnološka raziskovanja načina romskega življenja ter nepogrešljiva podlaga za jezikoslovne raziskave in analize romščine⁵.

Eden od primanjkljajev, ki upočasnjuje učinkovitejše uveljavljanje človekovih in manjšinskih pravic za romsko prebivalstvo je dejstvo, da Romi nimajo matičnega naroda in torej tudi ne zaščitnika v državi matičnega naroda⁶, na katerega bi se lahko oprli pri oblikovanju svojih zahtev in uveljavljanju svojih potreb. Premik v sprejemanju Romov kot transdržavne etnične skupnosti, se je začel v 70tih letih, ko so Romi na Svetovnem romskem kongresu⁷ oblikovali svoj program in opredelili simbole svojega naroda, himno, zastavo, ter določili ime *Rom* za poimenovanje svojega naroda. Kongres je poudaril, da cilj povezovanja Romov ni enotna država (*Romanistan*), temveč enotnost in spoštovanje romskega naroda v vseh državah, ne glede na to, kje živijo njegovi pripadniki (Klopčič, 2006).

⁴ Povzeto iz gradiva v primeru Chapman v. Velika Britanija (vloga št. 27238/95), sodba z dne 18. januarja 2000. V tem primeru je v letu 2001 Evropsko sodišče za človekove pravice v Strasbourgu ob obravnavi pritožbe Sally Chapman, inter alia kljub temu ugotovilo, da gre tudi za etnično identiteto in ne le za način življenja: »Sodišče meni, da je življenje pritožnice v vozilu karavan integralni del njene etnične identitete kot ciganke, ki odseva dolgo tradicijo te manjšine, ki ima potujoči način življenja.« (Citat iz Klopčič, 2006).

⁵ O narečjih in selitvah evropskih Romov, 12 knjig rokopisov iz obdobja 1872–80 hrani Oddelek za primerjalno jezikoslovje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

⁶ V zadnjem času je mogoče zaznati impulze, da bi Indija prevzela to vlogo. Ob tem je zanimiva anekdota, da so jugoslovanski Romi Indijo, deželo svojega porekla, označevali kot svojo mater, SFRJ pa kot očeta (Šaip et al.1978).

⁷ Prvi Svetovni romski kongres je bil leta 1971 (8.–12. april) v Londonu. Prvi dan kongresa, 8. april, je postal mednarodni romski praznik, Svetovni dan Romov.

Danes je v Evropi sprejeto stališče, da so Romi največja narodna manjšina. Resolucija Evropskega parlamenta se zavzema tudi za spremembo poimenovanja njihove skupnosti z naslednjo utemeljitvijo: »C. ker bo raznolikost med Romi precej bolje izražena v zakonodajnem predlogu za obdobje po letu 2020 za enakost, vključevanje in udeležbo Romov; ker izraz 'ljudje romskega porekla' vključuje ljudi, ki so po poreklu Romi, Kaléji, Manuši, Lovari, Rissende, Bojaši, Domi, Kalderaši, Romaničali in Sinti; ker nova opredelitev precej bolje zaobjame vse, ki so stigmatizirani kot Cigani, a niso tega etničnega porekla, kot so Egipčani, Aškali ali potujoče skupine;« (Resolucija Evropskega parlamenta, 2020).

4.1 Romi v Sloveniji

Podobno kakor v drugih državah je bilo vključevanje Romov v okolja, kamor so se priseljevali, težavno tudi na Slovenskem. Zgodovinski viri omenjajo Rome na območju današnje Slovenije že v 15. stoletju. Območja, kjer se na Slovenskem zadržujejo oz. jih poseljujejo Romi, se skozi čas niso bistveno spreminjala. Tako npr. Odlok Kraljeve banovinske uprave iz leta 1931⁸ navaja približno ista območja, kakor jih Romi naseljujejo danes. Tradicionalna strnjena območja poselitve Romov so predvsem v Prekmurju ter na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju, razpršeno pa Romi živijo tudi po drugih območjih Slovenije, predvsem v bližini večjih mest. Na Gorenjskem živeča skupnosti Sintov se je danes močno zmanjšala.

Po ocenah različnih institucij, centrov za socialno delo, upravnih enot nevladnih organizacij, raziskovalnih institucij, itd. v Sloveniji danes živi med 7.000 in 12.000 Romov. Vendar podatki zadnjega ljudskega štetja⁹ kažejo, da se je za romsko narodnost opredelilo 3246 ljudi, nekaj več, 3834 pa jih je označilo romščino kot svoj prvi jezik. Razlika med ocenjenim številom in uradnim podatkom izhaja na eni strani tudi iz zajetnega deleža Romov brez stalnega bivališča. Po drugi strani pa kaže, kako globoko je med Romi zasidran občutek ogroženosti, saj podatki izpričujejo tipično družbeno mimikrijo (Smrke, 2007) preganjanih in

⁸ Zapis Kraljevske banske uprave iz leta 1931 med drugim navaja naslednja območja poselitve: »Cigani, kolikor jih je v Dravski banovini, so po večini stalno naseljeni. Od teh jih je največ v srezu Murska sobota (572), v srezu Dolnja Lendava 23 družin, v srezu Novo mesto 179, v srezu Kočevja okoli 40. Večje število jih je še v črnomeljskem in metliškem srezu, nekaj jih je pa tudi še po nekaterih drugih srezih. Skupno število se po dobljenih – deloma še netočnih podatkih ceni na 1100. Dasi so ti cigani tukaj naseljeni, se oddaljujejo iz svojih selišč.« (Klopčič, 2006, str. 44)

⁹ Vir: Popis prebivalstva 2002, Statistični urad RS

marginaliziranih skupnosti, ki se v določenih družbah počutijo ogrožene in zato skrivajo svoje etnično poreklo.

Podlaga za urejanje pravnega statusa romske skupnosti izhaja iz Ustave Republike Slovenije iz leta 1991, ki v 65. členu predpisuje, da položaj in posebne pravice romske skupnosti v Sloveniji, ureja zakon. Čeprav pravni položaj in dejanski položaj kakšne skupnosti marsikdaj nista neposredno sovisna, je vendarle indikativno, da je od ustavne zahteve do zakona o romski skupnosti poteklo kar šestnajst let, še posebej glede na urgentne razmere romske skupnosti na več področjih, zaposlitveni bivalni/stanovanjski, zdravstveni, itd. Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji je bil sprejet 30. marca 2007, z veljavnostjo od 28. aprila 2007. Ob tem je, seveda, treba poudariti, da je pred tem položaj Romov parcialno urejala vrsta področnih zakonov.

Ker ni namen tega prispevka analizirati zakonodajne predpise, naj na tem mestu podčrtam samo dve pomembni prvini, ki ju vzpostavlja Zakon o romski skupnosti:

- Prva se nanaša na etnolingvistično komponento. Romski skupnosti, kot manjšinski skupnosti, namreč zakon podeljuje posebne pravice, ki ji naj omogočijo ohranjanje in razvijanje njene kulture, jezika in etničnih posebnosti. (Posebne pravice se nanašajo tudi na področje izobraževanja, zaposlovanja, urejanja prostora in varstva okolja, zdravstvenega in socialnega varstva, obveščanja, ki se nanašajo na pripadnike romske skupnosti (3.člen).)
- Druga ureja sodelovanje predstavnikov oziroma predstavnic romske skupnosti pri uresničevanju njihovih pravic in obveznosti. S tem podpira politično participacijo Romov in odpira možnosti, da soodločajo o vprašanih, ki zadevajo njihov položaj na različnih ravneh, od občinske do državne. Na podlagi 9. člena zakona je bil ustanovljen Svet romske skupnosti Republike Slovenije, čigar člani so predstavniki Zveze Romov Slovenije in romskih skupnosti v svetih samoupravnih lokalnih skupnosti.

Zakon torej prvič v zgodovini postavlja Rome kot subjekt v razmerju do države in kot soodločujoče pri urejanju lastnega položaja. Kljub nekaterim kritičnim mestom v zakonu, ki kažejo na subtilne razlike v dojemanju medsebojnih razmerij med romskim in večinskim prebivalstvom (Sardelić 2010, str. 116-117), je prav

vključenost predstavnikov Romov v odločanje lahko pomemben korak tudi k prekinitvi začaranega kroga revščine.

Med obveznostmi, ki jih nalaga Zakon o romski skupnosti, je tudi oblikovanje vladnega programa konkretnih ukrepov, namenjenih izboljšanju položaja Romov. Decembra 2021 je bil sprejet že tretji¹⁰ v vrsti programskih dokumentov, Nacionalni program ukrepov za Rome za obdobje 2021–2030. Kakor pri prejšnjih dveh je tudi namen zadnjega programskega dokumenta vlade določiti »glavne cilje in temeljne ukrepe za izboljšanje socialnoekonomskega položaja romske skupnosti in njenih pripadnikov, za ustvarjanje pogojev za dvig socialne vključenosti pripadnikov romske skupnosti in njihovo opolnomočenje ter krepitev udeležbe pripadnikov romske skupnosti v procesih za izboljšanje lastnega položaja ter doseganja polne vključenosti in enakosti v slovenski družbi v obdobju 2021–2030«. (cnvos,aktualno, 7.2.2022).

4.2 Splošne značilnosti položaja Romov

Podatkov o položaju Romov je veliko. Vendar celovitih, zbirnih, longitudinalnih in primerljivih podatkov po posameznih področjih (izobraževanje, zaposlitev, bivalne razmere itd.) praktično ni mogoče dobiti.¹¹ Od štetja prebivalstva leta 2002 Slovenija namreč več ne beleži celovitih podatkov o stanju na teh področjih glede na narodnostno pripadnost prebivalstva. Še največ relevantnih podatkov nudijo različni raziskovalni projekti, vendar so ti, v skladu z zasnovo in tematiko posameznih projektov, po pravilu parcialni; nanašajo se bodisi na posamezno lokacijo, občino ali regijo ali na posamezno socialno področje. Ne glede na vir podatkov pa se ob analizi potrди podmena, da pripadnike Romov prizadevata *globinsko izključevanje in revščina* kakor tudi *koncentrirano izključevanje*¹². To potrjuje tudi uvodno, problemsko razmišljanje k Nacionalnemu programu ukrepov Vlade Republike Slovenije za Rome za obdobje 2017–2021: Kljub kontinuiranemu prizadevanju po izboljšanju položaja Romov, so spremembe počasne, komaj opazne, stanje marsikje meji na katastrofo: »V primeru pripadnic in pripadnikov

¹⁰Z zamikom treh let po sprejetju Zakona je bil oblikovan prvi Nacionalni program ukrepov za Rome za obdobje 2010–2015 in po dveh letih še drugi Nacionalni program ukrepov za Rome za obdobje 2017–2021.

¹¹ Povedna je navedba: „Konkretnih podatkov, ki bi prikazovali napredek na področju položaja pripadnic in pripadnikov romske skupnosti in njihove večje socialne vključenosti od sprejetja NPUR 2010–2015 do danes, nimamo in jih skladno z ustavno ureditvijo in zakonskimi normami na področju varstva osebnih podatkov tudi ne zbiramo“ (NPUR 2017–2021 str. 6).

¹² Glej opredelitev zgoraj na str. 4.

romske skupnosti se ta izoliranost v nekaterih okoljih kaže tudi prostorsko, saj so naselja ali deli naselij, kjer večinsko živijo pripadnice in pripadniki romske skupnosti, največkrat fizično ločeni od drugih naselij ali delov naselij, kjer živi okoliško, večinsko prebivalstvo, v njih pa vlada socialno dno. Stanje, kot je navedeno, je zelo kritično ...» (NPUR 2017-2021, str. 3).

To spoznanje deluje dokaj depresivno, še posebej glede na vsestranska prizadevanja velikega števila sodelujočih, od lokalnih do državnih ustanov, tudi različnih društev in civilnih združenj. Skrbno spremljanje napredka v vsakoletnih evalvacijah stanja kaže skromen učinek sicer dobrih in konstruktivnih ukrepov.¹³ Kar je za spreminjanje položaja pripadnikov romske skupnosti v spopadanju z neugodnim položajem ključno, je dejstvo, da socialna izključenost in revščina prizadevata vse njene segmente, otroke, delovne odrasle in starejše ljudi; revščina je med Romi tako rekoč obči pojav, le manjši del romskega prebivalstva je manj prizadet ali pa sploh ne. »... socialni status romskega prebivalstva v večini primerov še vedno izrazito nižji od socialnega statusa večinskega prebivalstva. Neugoden družbenoekonomski položaj pripadnikov romske skupnosti je povezan (z vrsto dejavnikov, ki kažejo na *globinsko izključenost*, op. ANL), z revščino, nizko stopnjo izobrazbe, visoko stopnjo brezposelnosti, neprimernimi bivanjskimi razmerami, slabim zdravstvenim stanjem in predsodki ter stereotipi o Romih. Ti negativni dejavniki, katerih vzroki in posledice so medsebojno tesno povezani in prepleteni, ustvarjajo zaprt krog izključenosti, iz katerega pripadnice in pripadniki romske skupnosti sami ne morejo ali zelo težko izstopijo. Posledično nimajo družbene moči, so zunaj dogajanja, trajno odrinjeni na družbeni rob in odvisni od socialnih pomoči. Tudi med seboj so nepovezani, razdrobljeni po naseljih in večinoma neorganizirani oziroma je njihova organiziranost strukturirana v lokalni romski skupnosti, ki je največkrat omejena na posamezno naselje, lahko pa se povezujejo družine iz več naselij in regij. Pogosto se zgodi, da so tisti, ki so začeli prevzemati naprednejše norme in pravila, onemogočeni v lastni sredini. ... Slabe bivanjske razmere, še posebej v jugovzhodni Sloveniji, nenehna odrinjenost na družbeni rob in družbeni vzorci v posameznih skupinah oziroma skupnostih pa prispevajo k njihovi odvisnosti od denarnih socialnih pomoči.« (NPUR 2017-2021, str. 4).

¹³ Glej: Nacionalni program ukrepov za Rome (NPUR) za obdobje 2017-2021 ter Nacionalni program ukrepov za Rome (NPUR) za obdobje 2021-2030.

Vse to kaže, da so pripadniki Romov podvrženi tudi *koncentriranemu izključevanju*, ki se nanaša na nakopičene probleme v posameznih geografskih področjih: »V preostalih delih Slovenije, kjer številčnejše in strnjeno živi romsko prebivalstvo (ponekod v Posavju, na Dolenjskem in v Beli krajini) ... v nekaterih naseljih še niso zagotovljene niti osnovne življenjske dobrine (voda, elektrika, kanalizacija)« (NPUR 2017-2021, str. 4).

Najbolj raznolike in socialno razslojene so skupine Romov, ki ne živijo na tradicionalnih poselitvenih območjih, temveč po večini v večjih mestih, v Ljubljani, Mariboru, Celju, Velenju in Jesenicah (Sinti). Razlike glede na družbenoekonomski položaj, način življenja, izobrazbo, zaposlenost, versko pripadnost, šege ter navade izhajajo iz njihovih osebnih zgodovín ter socialnih povezav v okoljih, iz katerih so se priselili.

Tako glede socialne izključenosti kakor tudi revščine, je manj prizadeto romsko prebivalstvo v Prekmurju, ker je tam že od prve polovice prejšnjega stoletja prisotna sistematična skrb za razvoj romske skupnosti (stalna naselitev, romski vrtec, dolgotrajno ohranjanje značilnih romskih obrti, ...) (Šiftar, 1970) in je bivanje v skupnih vaseh prispevalo k brušenju predsodkov in stereotipov med obema skupnostma, večinskim prebivalstvom in Romi in s tem k manjši marginalizaciji Romov. Tesnejšim stikom lokalnega prebivalstva z romskim in večji sprejetosti pripadnikov romskega porekla je mogoče pripisati tudi primere maritalne mobilnosti Romov v Prekmurju. Če je v povprečju najvišji delež romskega prebivalstva zgoščen v najnižjem socialnem sloju, za katerega je značilna revščina, so Romi v Prekmurju družbeno bolj razslojena skupnost kot drugod po Sloveniji. »Družbeni položaj prekmurskega romskega prebivalstva je večinoma tak, da jim omogoča redno vključevanje romskih otrok v vrtce in osnovnošolsko ter srednješolsko izobraževanje, kar nekaj mladih pa nadaljuje šolanje v okviru visokošolskega izobraževanja. Bivalne razmere romskega prebivalstva v Prekmurju so v povprečju bolj urejene ter zagotavljajo boljšo osnovo za vključevanje otrok v izobraževalni sistem in pozneje za iskanje zaposlitev.« (NPUR 2017-2021, str. 4). Lahko se strinjamo z ugotovitvijo tvorcev programskega dokumenta, da so boljše razmere romskega prebivalstva v Prekmurju »izraz dolgoletnega proaktivnega pristopa lokalnih skupnosti pri zagotavljanju pogojev za boljše sobivanje ljudi različnih kultur, ki na tem področju prebivajo«. Vendar revščine med Romi tudi v Prekmurju ni malo. Mogoče je manj obsežna *koncentrirana izključenost*, medtem ko je *globinske izključenosti* še vedno preveč. »Še vedno pa je tudi v tem delu Slovenije mogoče zaznati predsodke

in stereotipe, povezane z Romi. Ti so v slovenski družbi še vedno zelo prisotni in se prenašajo iz roda v rod.« (NPUR 2017-2021, str. 4)

V prid izboljšanja razmer Romov so v Nacionalnem programu za Rome za obdobje 2021- 2030 navedeni ključni ukrepi za preseganje njihovega ogrožujočega položaja. Čeprav so dejavniki, ki vplivajo na socialno izključenost in revščino medsebojno sovisni in prepleteni, se bom v pričujočem prispevku na kratko ozrla na stanje na tistih področjih, na katerih je depriviligiranost Romov najbolj očitno povezana z etničnimi ali/in jezikovnimi razlogi, in sicer: v izobraževanju, zaposlovanju, pri bivalnih razmerah in pri zdravstvenem stanju. Vladni program pa med nujnimi ukrepi posebej izpostavlja še socialno varstvo, socialno vključevanje, zaščito otrok, žensk in mladih, vključevanje Romov v družbeno in kulturno življenje, zdravstveno varstvo, izboljšanje sobivanja v romskih naseljih in njihovi okolici ter, boj proti anticiganizmu¹⁴ in diskriminaciji. Glede na odločujočo vlogo občin na posameznih področjih je pomembno, da je država programirala tudi krepitev izvajanja ukrepov na lokalni ravni.

4.2.1 Izobraževanje

Izobrazba je ena najzanesljivejših poti iz revščine. Jezikovni in kulturni dejavniki pomembno vplivajo na proces socialnega vključevanja v izobraževanju. Raziskave kažejo, da je med pripadniki manjšin pogosto prisotna višja stopnja šolskega neuspeha, pa tudi višje število tistih, ki opustijo šolanje. To lahko pripišemo šibki sporazumevalni zmožnosti otrok iz vrst manjšin v drugem, večinskem jeziku, ki je po pravilu učni jezik. Pogosto pa je, še posebej med Romi, prisoten tudi jezikovni primanjkljaj v materinščini, kar je slaba popotnica za usvajanje drugega, večinskega jezika. (Cummins in Swain 2014).

Naslednji dejavnik, ki pospešuje pogoste odsotnosti od pouka in nizek delež romskih otrok, ki zaključijo osnovno šolo, je posledica kulturnega neskladja. Šele v zadnjih letih se v slovenskem izobraževanju počasi uveljavlja prepričanje, da je v šolskih programih, treba upoštevati tudi materinščino otrok migrantov in Romov. Povrh tega pa tudi didaktični pristopi pri poučevanju in usvajanju slovenščine kot učnega jezika, kljub sodelovanju romskih pomočnikov, niso povsod optimalno prilagojeni

¹⁴ Na tem mestu ni mogoče poglobljeno razpravljati o konotaciji izraza »anticiganizem«. Zato samo opozarjam, da bi bilo treba izraz prevetriti in doreči, ali v kontekstu prizadevanj za odpravo predsodkov in stereotipov o romski skupnosti ustreza ali ne.

romskim učencem. Dobro znanje učnega jezika pa je temeljni pogoj za usvajanje učnih vsebin pri drugih predmetih. Romski otroci so prav zaradi tega, ker so njihove jezikovne potrebe po večini spregledane, prikrajšani na obeh področjih, na področju jezikovnega in posledično akademskega napredka.

Prizadevanja za optimalno socialno vključevanje romskih otrok v izobraževanje omejuje tudi pomanjkljivo zaznavanje in upoštevanje kulturnega neskladja. Šele v zadnjem desetletju je ob načrtovanju izobraževanja migrantskih in romskih otrok močnejše prisotno zavedanje, da mora tudi šola z ustreznimi modeli večkulturne vzgoje, pripomoči k odpravljanju etničnih predsodkov in stereotipov ter s tem k socialnemu vključevanju otrok iz drugorodnih skupnosti v šolsko in širše okolje. V šolah, kjer se izobražujejo tudi romski otroci, je na podlagi izsledkov različnih pedagoških projektov in akcijskih raziskovanj (Vonta, 2013) sicer mogoče zaznati čedalje večji poudarek na seznanjanju vseh učencev z romsko zgodovino, njihovo kulturo, načinom življenja, itd. Vendar učinkov takšnega, vključujočega izobraževanja ni mogoče pričakovati od danes na jutri, temveč bodo vidni šele na dolgi rok.

Da so prizadevanja po moderni večkulturni in večjezični vzgoji in izobraževanju v šolah, ki vključujejo Rome šele v zametkih, kažejo tudi raziskave, ki ob zadržkih romskih staršev do pošiljanja njihovih otrok v šolo, navzočnosti stereotipov in predsodkov ne zaznavajo samo v večinski družbi in med romskim prebivalstvom, pač pa tudi med strokovnimi in pedagoškimi delavci v izobraževalnih ustanovah. Premajhna vključenost šolskega osebja v izpopolnjevanje in izobraževanje strokovnih delavcev za delo v večkulturnem okolju, ki jo med ovirami za učinkovitejše delovanje vzgoje in izobraževanja izpostavlja MIZŠ (NPUR 2021-2030, str. 14-30), se zdi logična posledica takšnih stališč.

4.2.2 Zaposlovanje

Nizka stopnja izobrazbe in posledično pomanjkljivo razvite jezikovne veščine (razumevanje, sporočanje, branje, pisanje) v jeziku dela, to je v slovenščini, so med glavnimi viri vseh ostalih nadlog, ki se nizajo v življenju pripadnikov Romov in jim preprečujejo optimalno socialno vključevanje in perpetuirajo revščino. Programski dokumenti sicer prepoznavajo Rome kot eno izmed ranljivih skupin prebivalstva, za katero je še posebno značilna dolgotrajna brezposelnost, vendar hkrati opozarjajo na večplastno naravo tega stanja, predvsem pa na prepletenost različnih dejavnikov,

ki terjajo predhodno medresorsko usklajevanje in »predhodno ukrepanje na različnih medresorskih področjih (bivanjske razmere, področje vzgoje in izobraževanja, področje zaščite otrok, žensk in mladih in podobno) (NPUR 2021-2030, str. 30). Kakor kažejo vsakoletna evalvacijska poročila¹⁵, daje vključevanje Romov v različne programe usposabljanja - in s tem tudi možnosti za zaposlitev - le skromen izplen. Ob tem velja poudariti izobraževanje Romov v programih za odrasle, saj si tam lahko pridobijo vsaj nekaj jezikovnih veščin v večinskem jeziku in dopolnijo svoje opismenjevanje, kar jim ni uspelo zaradi prezgodnje opustitve šolanja.

4.2.3 Bivalne razmere

Ustrezne bivalne razmere so predpogoj za urejeno življenje, vplivajo na izobraževanje in doseganje poklicne kvalifikacije, na zdravstveno stanje, učinkovit nastop na trgu dela, informiranost, na participacijo v javnem življenju. Podatek, da (predvsem na Dolenjskem) večina Romov živi izolirana od ostalega prebivalstva v neurejenih, nelegalnih naseljih, ki komunalno niso opremljena, govori sam zase. Že samo dejstvo, da otroci v teh naseljih zaradi pomanjkljive elektrifikacije in digitalne opremljenosti ne morejo spremljati množičnih avdiovizualnih medijev, ki so (poleg knjige) močan vir jezikovnih spodbud in posledično jezikovnega razvoja v otroštvu in mladostništvu, govori o pomembnosti ustreznih bivalnih razmer za otrokov razvoj. Prav zaradi neurejenih bivalnih razmer je velik del romskih otrok prikrajšan za zgodnji stik z drugim jezikom, jezikom širšega okolja, tj. s slovenščino in so pred vstopom v vrtec omejeni na jezikovne spodbude samo v okviru sporazumevanja z družinskimi člani in vrstniškim okoljem; omejeni so tudi glede spremljanja oddaj v lastni materinščini, tj. v romščini.

Prikrajšanost zaradi neustreznosti bivalnih razmer se je v vsej svoji razsežnosti pokazala prav pri izobraževanju na daljavo v času covid (Bešter in Pirc, 2021). To trditve podpirajo izsledki o negativnih izkušnjah pouka na daljavo, ki so se tudi v razmerah solidnejše digitalne opremljenosti pokazale pri drugih manjšinskih skupnostih na različnih področjih jezikovne vzgoje, npr. pri razvijanju in utrjevanju pismenosti (učenje pisav pri mlajših ter pravopisni popravki pri starejših) (Zorčič, 2021)

¹⁵ Četrty odstavky 4. členu ZRomS-1 določa, da Vlada Republike Slovenije enkrat letno poroča Državnemu zboru Republike Slovenije o uresničevanju obveznosti iz prvega, drugega in tretjega odstavka 4. členu in iz 5. členu ZRomS-1. Prvo poročilo 07.10.2010 je Vlada Republike Slovenije Državnemu zboru Republike Slovenije posredovala, zadnje, osmo poročilo pa 30. 6. 2021. Vir: Poročila o položaju romske skupnosti v Sloveniji. Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti. <https://www.gov.si/teme/romska-skupnost/>

Reševanje problema neustreznih bivalnih razmer je kompleksno in polno občutljivih zapletov zaradi neurejenih lastništev zemljišč, itd. (odmeven je spomin na reševanje stanovanjske stiske Strojjanovih, STA 19. november 2006). Odgovorni za prostorsko načrtovanje in urejanje prostora, ki je v pristojnosti občin, marsikje zanemarjajo ali spregledajo specifične značilnosti romskega prebivalstva. »Občine so usmeritve, ki so bile pripravljene v preteklih obdobjih, bolj ali manj upoštevale, saj so se pri tem spoprijemale s številnimi kompleksnimi in vsakodnevnimi izzivi. Glede na to je Delovna skupina Vlade RS za obravnavo romske tematike, ki je bila ustanovljena julija 2020, v sodelovanju s predstavniki občin in romske skupnosti načrtno začela obravnavati nekatera sistemska vprašanja, ki se nanašajo tudi na to vsebinsko področje ali pa nanj neposredno oziroma posredno vplivajo. Tako se je na primer delo v okviru ene od ožjih strokovnih podskupin usmerilo predvsem na urejanje premoženjskopравnih vprašanj zemljišč, na katerih stojijo romska naselja, kjer je zaradi neurejenosti teh vprašanj urejanje naselij oteženo ali celo nemogoče.« (NPUR 2021-2030, str. 51). Navedeno stanje tudi zavira optimalno izkoriščanje sredstev, ki ji država razpisuje za komunalno opremljanje, elektrifikacijo naselij, rekonstrukcije prometnih povezav, itd.

4.2.4 Zdravstveno stanje

Ob navedenih zaposlitvenih in bivalnih razmerah ne preseneča podatek o slabšem zdravstvenem stanju romskega prebivalstva. Prav s področja zdravstvenega varstva je bila pripravljena najbolj celovita predstavitev zbirnih podatkov o položaju Romov (Kranjc Nikolić, 2018). Podatki o zdravju Romov kažejo, da se njihovo zdravje razlikuje od zdravja drugega prebivalstva, razlikuje pa se tudi zdravje Romov v Pomurju in na Dolenjskem. Ob ugotovitvi da je zdravstveno stanje Romov tesno povezano z njihovim socialnim in ekonomskim stanjem, so med problemi navedeni tudi geografska nedostopnost, nerazumevanje in nemoč romskega prebivalstva pri prehodu skozi zapleten sistem organizacije zdravstvenega varstva, neenakost pri obravnavi in nezaupanje Romov do izvajalcev zdravstvenih storitev (Fajfar, 2020). Prav omemba nerazumevanja in nemoči romskega prebivalstva pri prehodu skozi zapleten sistem organizacije zdravstvenega varstva nazorno pokaže na jezikovni primanjkljaj v slovenščini. Vemo, da so v soočenju z upravnimi zadevami nasploh marsikdaj nemočni celo rojeni govorniki slovenščine, in to ne samo tisti z manj razvito sporazumevalno zmožnostjo, kaj šele govorniki iz vrst manjšin, med njimi Romi.

Ob analizi zdravstvenih razmer in stanja romskega prebivalstva je indikativna izjava Jožeka Horvata Muca, predsednika Zveze Romov Slovenije, ki ga izsledki raziskave NIJZ ne presenečajo. Pripisuje jih številnim, med seboj prepletenim vzrokom, od bivanjskih razmer, higijene, osveščenosti, izobrazbe, zaposlenosti, itd. ter zaznava tudi razlike med položajem Romov v Prekmurju in drugje po Sloveniji. Hkrati pa izpostavi enega bistvenih razlogov počasnega spreminjanja položaja romskega prebivalstva v Sloveniji sploh: kljub temu, da so problemi znani in država vlaga zajetna sredstva za izboljšanje položaja Romov, ukrepi delujejo bolj kot gašenje požara kakor pa celovit in enovit napor vseh vladnih resorjev, ki bi prinesel sistemske rešitve: *»Romska problematika se večinoma rešuje preko projektov, ki so občasni, čeprav bi država morala to reševati sistemsko. Problemi niso od včeraj in vedno se pogovarjamo eno in isto. Ni pa konkretnih rešitev.«* (Fajfar, 2020).

5 Sklepne misli

Socialnemu izključevanju in revščini so posebej izpostavljene migrantske skupnosti in Romi. O slabšanju stanja med drugim pričajo tudi nacionalni in mednarodni programski dokumenti. Pred kratkim so pozivali predvsem k preprečevanju socialnega izključevanja, danes pa je na prvem mestu klic po odpravljanju revščine. Osrednja obljuba Agende 2030 OZN o trajnostnem razvoju (EU je k njenemu izvajanju celostno pristopila skupaj z državami članicami) je: enakost in nediskriminacija. Osnovni programski pristop k izvajanju Agende pod parolo *Nikogar ne pustiti zadaj* je »doseči najrevnejše med revnimi in se boriti proti diskriminaciji ter naraščajočim neenakostim kakor tudi izkoreniniti njihove temeljne vzroke« (Leaving No One Behind .. 20). Med pogosto zapostavljenimi, diskriminiranimi in stigmatiziranimi, ki jim Agenda namenja posebno pozornost, so navedeni tudi pripadniki etničnih manjšin.

Sklenemo lahko, da še vedno drži pred tremi desetletji zapisana teza o povezanosti nizkega socialnega in gmotnega položaja Romov v Sloveniji s položajem izrazito deprivilegirane etnične manjšine. Na socialni lestvici so Romi po pravilu uvrščeni »med pripadnike najnižjih socialnih slojev, ki jih prizadeva revščina, hkrati pa tudi med etnične manjšine, uvrščene na dno etnične stratifikacijske strukture«. (Klinar, 1991).

Pot iz revščine, socialne izključenosti in etnične izolacije vodi preko izobraževanja vseh starostnih skupin Romov, otrok, mladih in odraslih. Korak za korakom, z upoštevanjem pedagoških in didaktičnih načel moderne večkulture vzgoje in izobraževanja, ki vključuje pripadnike različnih etnij za doseganje skupnih izobraževalnih ciljev. Poleg doseganja ustrezne izobrazbene ravni mora biti ena prednostnih nalog in ciljev razvijanje kulturnega in jezikovnega kapitala, ki bo Romom omogočal socialno mobilnost. Na tej poti morajo v podporo Romom skupaj z njimi hoditi mnogi: pedagogi, socialni delavci, psihologi, zdravstveni delavci, itd. Predvsem pa mora država v sodelovanju z lokalnimi skupnostmi in samimi Romi nemudoma poskrbeti sistemske rešitve, ki bodo usvajanje tega nematerialnega, neekonomskega kapitala omogočale. Le na ta način bo omogočeno pospešeno družbeno razslojevanje te slabo stratificirane etnične skupnosti; to bo vodilo k hitrejšemu oblikovanju romskih elit, ki bodo znale ustvariti in vnovčiti simbolni kulturni in jezikovni kapital romske skupnosti za prihodnje generacije in bodo aktivno sodelovale pri njenem nadaljnjem družbenem, gospodarskem razvoju in ohranjanju njenih etničnih značilnosti.

V prispevku nisem posebej izpostavila današnjega neoliberalnega konteksta oz. na individualizmu zasnovane ideologije izbire, ki je rezervirana samo za elite, in sicer po pravilu elite iz večinske skupnosti z visoko razvito sporazumevalno zmožnostjo v državnem in še kakšnem tujem jeziku, po možnosti v angleščini. Posledice te ideologije nazorno odraža začarani krog romske revščine. V duhu te ideologije se med drugim izpostavljajo stališča, da so Romi sami odgovorni za svoj depriviligirani status, ker vztrajajo pri svojih navadah in načinu življenja in se ne želijo vključiti v sistem in pravila tržišča. Ob neki primerjavi položaja Romov pred razpadom Jugoslavije in danes je bilo postavljeno umestno vprašanje: »Ali se Romi zares namerno ne vključujejo v sistem, ker tega ne želijo ali pa je neoliberalni sistem tisti, ki se ne prilagaja narodom, njihovim običajem, mentaliteti in kulturam, temveč, nasprotno, pričakuje, da se narodi podredijo sistemu in tako pokažejo, da 'ustrezajo'.« (Pekez, 2021).

Pravni viri

- Leaving No One Behind: Equality and Non-Discrimination at the Heart of Sustainable Development.* (2017). The United Nations System Shared Framework for Action. United Nations, New York.
- Nacionalni program ukrepov za Rome* (NPUR) 2017- 2021. https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/UN/Dokumenti-Romi/65d892da3a/NPUR_2017_2021.pdf
- Nacionalni program ukrepov za Rome* (NPUR) 2021-2030. (2021).

- <https://www.cnvos.si/aktualno/6324/nacionalni-program-ukrepov-za-rome-za-obdobje-20212030/>
- Poročila o položaju romske skupnosti v Sloveniji.* Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti. <https://www.gov.si teme/romska-skupnost/>
- Rezolucija Evropskega parlamenta z dne 17. septembra 2020 o izvajanju nacionalnih strategij vključevanja Romov: boj proti predsodkom zoper ljudi romskega porekla v Evropi (2020/2011(INI)), 17. september 2020 – Bruselj.* https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0229_SL.html
- Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development.* (2015). Publisher: United Nations. <https://sdgs.un.org/publications/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development-17981>.
- Zakon o državljanstvu Republike Slovenije.* Uradni list RS, št. 24/07 – uradno prečiščeno besedilo in 40/17. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO13>
- Zakon o javni rabi slovenščine.* Uradni list RS, št. 86/04 in 8/10 <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3924>
- Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji.* Uradni list RS št. 33/2007. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4405>
- Ustava Republike Slovenije,* Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1>

Literatura

- Agirdag, O. (2014). The literal cost of language assimilation for the children of immigration: The effects of bilingualism on labor market outcomes. V Callahan, R. M. in Gándara, P. C. (ur.), *The bilingual advantage, language, literacy, and the U.S. labor market.* (str.160–181). Bristol: Multilingual Matters.
- Bešter, R. in Pirc, J. (2021). Romski učenci in izobraževanje na daljavo v času epidemije covida-19. V: Munda Hirnök, K., Novak-Lukanovič, S. (ur.). *Svet je postal drugačen : vpliv covida-19 na etnične manjšine in obmejni prostor v Sloveniji in sosednjih državah* (str. 241-282). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. V Richardson, J. (ur.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education.* New York: Greenwood.
- Budría, S., Martínez-de-Ibarreta, C. (2021). Education and skill mismatches among immigrants: The impact of host language proficiency. *Economics of Education Review*, 84, 102-145.
- Cummins, J. and Swain, M. (2014). *Bilingualism in Education Aspects of theory, research and practice.* Routledge: New York.
- Dragoš, S. (22. 2. 2013). Teorije revščine. Mladina. Pridobljeno na <https://www.mladina.si/120746/teorije-revschine>.
- Erreygers, G., Jacobs, G. (ur.) (2005). *Language, Communication and the Economy.* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- European Day of Languages, (2013). *Two-thirds of working age adults in the EU28 in 2011 state they know a foreign language. English studied as a foreign language by 94% of upper secondary pupils,* Eurostat Newsrelease 138/2013. Pridobljeno na <https://www.gzs.si/pripone/eurostat%20sept%202013%20-%20u%C4%8Denje%20in%20znanje%20jezikov.pdf>.
- Fajfar, S. (12. 6. 2020). Romi živijo dvajset let manj kot ostali Slovenci. Zdravje je povezano s socialno-ekonomskimi dejavniki. *Delo.* Pridobljeno na <https://www.delo.si/novice/slovenija/romi-zivijo-dvajset-let-manj-kot-ostali-slovinci/>.
- Grin, F. (1996). The economics of language: survey, assessment and prospects. *International Journal of the Sociology of Language*, 121, 17-45.
- Grin, F. (2012). *Using language economics and education economics in language education policy.* Language Policy Division. Strasbourg: Council of Europe. Pridobljeno na <https://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/GrinEN.pdf>.

- Gosar, A (1985): Narodnostno vprašanje. Narodno-gospodarski eseji, 1921. V Pogačnik, J. (ur.): *Slovenska misel* (str. 110–134). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Halbreiner, H., Predin, B in Petrowski, M. (2003). *Po sledeh protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Znanstvena zbirka Pavlove hiše. Graz : Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Stajersko = Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark ; Potna = Laafeld : Pavlova hiša = Pavelhaus.
- Klinar, P. (1991). Romi med revščino in etnično deprivilegirano. *Razprave in gradivo*, 25, 24-35. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Klopčič, V. (2006). Zgodovinski viri o Romih v Sloveniji. *Razprave in gradivo*, 48, 38-52. Inštitut za narodnostna vprašanja. Pridobljeno na <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-E7HWH4EF>.
- Kranjc Nikolič, T (ur.). (2018). Javnozdravstveni pristopi, namenjeni romski etnični skupnosti. Nacionalni inštitut za javno zdravje, Ljubljana. Pridobljeno na <https://www.nijz.si/sl/javnozdravstveni-pristopi-namenjeni-romski-etnicni-skupnosti-v-sloveniji>
- Levitas et al. (2007). *The Multi-Dimensional Analysis of Social Exclusion*. Pridobljeno na https://www.researchgate.net/publication/267222796_The_Multi-Dimensional_Analysis_of_Social_Exclusion.
- Limon, D., Novak-Lukanovič, S. (2017): Does bilingualism have an economic value in the ethnically mixed regions of Slovenia? *Journal of multilingual and multicultural development*, 38(8), 659-670.
- Miklosich, F.(2016). *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas*. Hanserbooks.
- Miliband, D. (2006) *Social exclusion: The next steps forward*. London: ODPM
- Narat, T., Lebar, L., Kovač, N. in Kopal Tomc, B. (2014). *Prisilne poroke romskih deklic*. Končno poročilo. Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo, Ljubljana.
- Nečak Lük, A (1993). Materinščina je imetje. *Slovenski koledar*, 1993, 48–52.
- Nečak Lük, A. in Novak Lukanovič, S. (2011). Inclusion of Roma children into education in Slovenia : the language competence and culture dimensions. *The open education journal*, 4 (special issue 2), 164-173.
- Nelde, P. (1999): Multilingualism and the economy as issues in European language policy. V: Herberts K., Turi, J. G. (ur.), *Multilingual Cities and Language Policies* (str. 251–258). Vaasa-Vasa: Abo Akademi University, Social Science Research Unit.
- Novak Lukanovič, S. (2011). Jezik in ekonomija na narodno mešanih območjih v Sloveniji. *Annales. Series historia et sociologia*, 21(2), 327-336.
- Pekez, N. (2021). *Jugoslavija je za Rome najviše uradila*. Pridobljeno na <https://princip.info/2021/06/22/jugoslavija-je-za-rome-najvise-uradila/>.
- Sabiri K. A., (2010), How Language Can Reduce Poverty. International Conference on Language, Education and Millennium Development Goals (09-11 November, 2010), Bangkok, Thailand. Pridobljeno na <https://www.seameo.org/LanguageMDGConference2010/doc/presentations/day1/KashifAliSabiri-sn.pdf>.
- Sardelič, J. (2010). Multikulturalizem in položaj Romov v Sloveniji. *Socialno delo*, 49(2/3), 109-120.
- Smrke, M. (2007). *Družbena mimikrija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Šiftar, V. (1970). *Cigani: minulost v sedanosti*. Pomurska založba.
- Ule, M. (2000). *Sodobne identitete: v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. Zbirka Sophia, 6.
- Vonta, T. (ur.) (2013). *Začnimo na začetku: prispevek predšolskih programov k socialni vključenosti Romov*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Yao Y., van Ours, J.C. (2015). Language skills and labor market performance of immigrants in the Netherlands. *Labour Economics*, 34, 76-85.
- Zorčič, S. (2020). (Linguistic) identity through a Bourdieusian lens. V Mikolič, V. (ur.). *Language and culture in the intercultural world* (str. 330-342). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Zorčič, S. (2021). Učenje na daljavo dopolnilnega pouka maternega jezika in kulture otrok drugih narodnosti v šolskem letu 2020/21. V Munda Hirnšek, K. (ur.), Novak-Lukanovič, S. (ur.), *Svet je postal drugačen: vpliv covid-19 na etnične manjšine in obmejni prostor v Sloveniji in sosednjih državah* (str. 283-308). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.